



LAWS OF STEWARDSHIP, GOVERNING AND REGULATING THE POLITICAL AND LEGAL CULTURES OF SOCIETY IN RELATION TO THE CULTURAL SPHERES OF THEIR SOCIAL LIFE

Javlon S. Quchqorov

*PhD, Head of the Department of Uzbek language and humanities
Samarkand State University Kattakurgan branch
Samarkand, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: family, household culture, personality history, society, national idea, democratic processes, man, spirituality.

Received: 10.09.24

Accepted: 12.09.24

Published: 14.09.24

Abstract: This article highlights the importance of knowledge of the main spheres of society, correlation-functional laws in determining the place and role of the dialectic of national ideas and democratic changes in society, from the time of the emergence of statehood in the history of man to the present day.

JAMIYATNING SIYOSIY-HUQUQIY MADANIYATLARI IJTIMOIIY HAYOTINING MADANIY SOHALARIGA NISBATAN BOSHQARIB VA TARTIBGA SOLIB TURUVCHILIK QONUNLARI

Javlon S. Quchqorov

*PhD, O'zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasi mudiri
Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali
Samarqand, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: oila, maishiy madaniyat, kishilik tarixi, jamiyat, milliy g'oya, demokratik jarayonlar, inson, ma'naviyat.

Annotatsiya: Ushbu maqolada kishilik tarixida davlatchilik paydo bo'lgan davrdan boshlab, to hozirgi kungacha jamiyatning asosiy sohalari, korrelyasion-funksional qonunlarni bilishning jamiyatda milliy g'oya va demokratik o'zgarishlar dialektikasining o'rnini va rolini aniqlashdagi ahamiyati yoritib berilgan.

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ И НОРМАТИВНЫЕ ЗАКОНЫ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ КУЛЬТУР ОБЩЕСТВА ПО ОТНОШЕНИЮ К КУЛЬТУРНЫМ СФЕРАМ ЕГО ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Жавлон С. Кучкоров

PhD, Заведующий кафедрой Узбекского языка и гуманитарных наук

Каттакурганский филиал Самаркандского государственного университета

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: семья, бытовая культура, история личности, общество, национальная идея, демократические процессы, человек, духовность.

Аннотация: В данной статье освещаются основные сферы жизни общества с момента зарождения государственности в истории человечества и до наших дней, значение знания корреляционно-функциональных законов в определении места и роли национальной идеи и диалектики демократических преобразований в обществе.

KIRISH

Kishilik tarixida davlatchilik paydo bo'lgan davrdan boshlab, to hozirgi kungacha jamiyatning quyidagi to'rtta asosiy sohasi:

- *birinchidan*, insonlarning biologik mavjudligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyojlar asosida jamiyatning moddiy hayoti;

- *ikkinchidan*, oila, uy xo'jaligi, maishiy madaniyat, sog'liqni saqlashga bo'lgan ehtiyojlar asosida jamiyatning sotsial sohasi;

- *uchinchidan*, jamiyatning barcha sohalariga xos boshqarish va tartibga solishga bo'lgan ehtiyojlardan jamiyatning siyosiy-huquqiy sohalarini;

- *to'rtinchidan*, axloq, nafosat, ilm, ma'rifat, jumladan, kadrlar tayyorlash va axborot yetkazish kabilarga bo'lgan ehtiyojlardan jamiyatning ma'naviy hayoti kelib chiqqan va takomillashgan.

Tarixni dialektik madaniy tushunishga muvofiq, hayvon tabiatning tayyor mahsulotlarini o'zlashtirib, odam-inson esa tabiatni o'zgartirib o'zlashtirish orqali o'z mavjudliklarini ta'minlaydilar. Bu madaniy jarayonda insonlar o'zlarini o'zgartirganlar: tabiiy tanlanish qonuni odamda yo'qolgan, tik yurish shakllangan, fikrlash jarayoni va tajriba kuchaygan. Demak, insonlarning o'z mavjudliklarini ta'minlash maqsadida voqealikka ishlov berib yaratgan borlig'i madaniyat, ya'ni madaniy borliq bo'lib, u jamiyat mavjudligi va rivojlanishining asosi hisoblanadi. Uning takomillashishi bilan jamiyat ham rivojlanadi.

ASOSIY QISM

Jamiyat yadrosi – madaniy borliqning tarkibiy qismlaridan biri moddiy madaniyatdir. Uning negizida jamiyatning moddiy hayoti shakllangan. Madaniy borliqning ikkinchi tarkibiy qismi -

inson, uning birliklari va maishiy madaniyatdir. Uning negizida jamiyatning sotsial hayoti kelib chiqqan. Madaniy borliqning uchinchi tarkibiy qismi – jamiyatning siyosiy va huquqiy madaniyatlaridir. Ular negizida jamiyatning siyosiy-huquqiy hayotlari shakllangan. Madaniy borliqning to‘rtinchi tarkibiy qismi jamiyatning ma’naviy madaniyatidir. Uning negizida jamiyatning ma’naviy hayoti tarkib topgan. Demak, ijtimoiy hayotning barcha sohalarining negizlari mavjud bo‘lib, bu qonuniyatli jarayonlar tarixiy materializmga hisobga olinmagan.

Madaniy borliqning bu to‘rtta asosiy sohalarini bir-birlarini funksional holatlariga ko‘ra taqozo qiladilar, ya’ni korrelyasiyada bo‘ladilar. Moddiy madaniyat jamiyatning sotsial, siyosiy-huquqiy va ma’naviy madaniyatlari va umuman ijtimoiy hayot sohalariga nisbatan moddiy asos – zamin qonunini boshqaradi[1]. Sotsial hayotning asosiy qismi – inson va uning birliklari jamiyatning boshqa madaniy qismlari va umuman ijtimoiy hayot sohalariga nisbatan sotsial asos qonunini, ya’ni sub’ektning belgilovchilik roli qonunini bajaradi.

Jamiyatning siyosiy va huquqiy madaniyatlari ijtimoiy hayotning boshqa sohalariga, xususan, madaniy qismlariga nisbatan boshqarib va tartibga solib turuvchilik qonunlarini boshqaradi[2]. Jamiyatning ma’naviy madaniyati ijtimoiy hayotning, xususan, madaniy qismlariga nisbatan ma’naviy, jumladan gnoseologik asos qonunini boshqaradi. Professor S.Abduxolliqov – “madaniy borliq kishilarning sotsial birliklari va uning tomonlari – moddiy, ma’naviy va siyosiy-huquqiy madaniyatlarning korrelyativ-funksional bir butunligidan iborat bo‘lib, ijtimoiy hayotning asosini tashkil etadi”[3] deydi. Ularning, ya’ni to‘rtta tomonlarning aloqadorligidan to‘rtta korrelyasion-funksional qonunlar – sotsial asos qonuni, moddiy asos qonuni, ma’naviy asos qonuni va boshqarib tartibga solib turuvchilik qonunlari kelib chiqadi[4].

Bizni to‘rtta korrelyasion-funksional qonunlarni bilishning jamiyatda milliy g‘oya va demokratik o‘zgarishlar dialektikasining o‘rni va rolini aniqlashdagi ahamiyati qiziqtiradi. Jamiyatning moddiy hayotini olaylik. U xo‘jalik va ekohayotdan iborat. Xo‘jalik hayotining asosini xo‘jalik madaniyati va ekohayotning asosini ekomadaniyat tashkil etadi. Xo‘jalik madaniyati o‘z navbatida texnologik va iqtisodiy madaniyat (mulk, taqsimot, ayirboshlash va iste’mol)larning birligidan iborat. Misol sifatida paxtachilik, bug‘uchilik, tog‘-kon sanoati o‘ziga xos texnologik hayotlarni yuzaga keltiradi. Iqtisodiy madaniyat texnologik madaniyat va uning sur‘ati – ishlab chiqarishga bog‘liq. Xo‘jalik madaniyati tizimining birinchi substansional elementi insonlar bo‘lib, ular yuridik va jismoniy shaxslar, mulkdor va yollanma ishchilar birligidan iborat mehnat jamoalari sifatida namoyon bo‘ladi. Ular o‘rtasidagi munosabatlar tenglik, adolat va erkinlikni, ya’ni demokratiya talablarini taqozo etadi. “Ishchi o‘rni demokratiyasi”, ba’zan tasdiqlashganidek, - deydi Robert A.Dal, - insonning rivojlanishiga yordam beradi, siyosatni yangi amaliy darajaga olib boradi, begonalashuvni kuchsizlantiradi, mehnatga asoslangan bir butun jamoani yaratishga imkon beradi, jamoaning umumiy farovonlikka intilishini kuchaytiradi,

egoizmni kamaytiradi, korxonada doirasida umumiy ishlardan manfaatdor ishchilar fuqarolar korpusining kelib chiqishiga olib keladi, davlat ishlarini boshqarishda yanada ko'proq ishtirok etishiga va fuqarolik ongilligiga stimull beradi"[5]. Demak, xo'jalik hayot sohasidagi bunday munosabatlarni iqtisodiy demokratiya deyimiz.

Iqtisodiy demokratiya to'g'risidagi qarashlar kundalik yoki nazariy darajada bo'lsin, ma'naviy madaniyatning yadrosi – inson ongida, xususan, mutaxassislar tafakkurida yaratiladi. Iqtisodiy demokratiyaning kundalik darajadagi o'ziga xos ko'rinishini shu sohadagi axloqiy demokratiya deyimiz. Iqtisodiy demokratiyaning kodekslar ko'rinishidagi yuqori qismi ilm-fan tizimida yaratilib, ularning hayotga tatbiq etilishi davlat va mulkdorlar, so'ngra ishchilarning faoliyatiga bog'liqdir. Demak, iqtisodiy demokratiya to'g'risidagi qarashlar ma'naviy madaniyat tizimida, demokratiya talablarining hayotga tatbiq etilishi esa xo'jalik hayoti sohasida yuz beradi.

Endi jamiyatning sotsial hayoti sohasini olaylik. Matbuotda ko'pincha bu sohani ijtimoiy deyishadi. Holbuki, jamiyatning moddiy, siyosiy-huquqiy va ma'naviy hayotlari sohalarida ijtimoiy emas-mi, degan savol tug'iladi. SHuning uchun inson va uning birliklarini, ma'naviy hayotni, sport, tibbiyot, oziq-ovqat, kommunal xizmat sohalarini jamiyatning sotsial hayoti sohasi deb nom bilan yuritish mantiqan to'g'ridir. Bu sohaning birinchi tarkibini inson va uning birliklari dedik. Bu birliklar mikro va makro darajalardan iborat. Mikro darajadagisi oila va mehnat jamoalarini tashkil etadi. Oilaviy demokratiya oilada taqozo qilinadigan madaniy hodisa. Agar oilaviy demokratiya buzilsa, masalan, ota-ona farzandlarga zug'um o'tkazsalar va aksincha bo'lsa, unda farzandlarni davlat va jamiyat o'z himoyasiga oladi. Mehnat jamoalari funksional holatlariga ko'ra ijtimoiy hayotning har bir sohasida o'ziga xos ko'rinishlarga ega. Shuning uchun ham har bir mehnat jamoalaridagi demokratik talablar o'ziga xos tartibda bo'ladi.

Inson birliklarining makrobirligi urug'chilik, millat va ular ichidagi sotsial-sinfy, demografik va psixologik bo'linishlardir. Urug'chilik psixologiyasiga Qozog'iston poytaxtining Olma-Otadan Ostona (ilgari Selinograd)ga ko'chirilishini misol qilib keltirish mumkin. Bizda bu psixologiya deyarli yo'qolib ketgan. Lekin bu holatlar bo'lganida ham, ularni murosai-madorga keltirish demokratiya talablaridir. Millatlararo demokratik tartiblar Konstitutsiyamizning 18-moddasida kafolatlangan. Sotsial-sinfy tarkibida ish bilan ta'minlash, har bir soha kasbi xodimlarining ish haqlarini normallashtirish kabi muammolar ko'p. Masalan, nega sudyalarning maoshi baland, degan savollar tug'iladi. Demokratik talablar kommunal xizmat sohasida to'laqonli emas. 400000 so'm nafaqa oladigan nafaqaxo'rlar qanday yashaydilar? Sotsial sohada bunday muammolar keragidan ortiq. Kommunal xo'jalik sohalarida adolatni barqarorlashtirish dolzarb muammolardan hisoblanadi.

E'tiborni jamiyatning siyosiy-huquqiy hayotlari sohalariga qarataylik. Yuqorida ko'rdikki, ularning o'zak qismlarini jamiyatning siyosiy va huquqiy madaniyatlari tashkil etadi. Ular siyosiy-

huquqiy hayotlarning asoslaridir. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarining bo'lganligi va alohidaligi ham demokratiyaning mavjudligidir. Siyosiy demokratiya davlat hokimiyati va siyosiy partiya va fuqarolarning ulardagi ishtiroki bilan bog'liq jarayonlardir. Lekin mansabdorlarning o'z mansablarini suiste'mol qilishlari-chi? Bu masalani hal qilish uchun qanday mexanizmni ishlab chiqish kerak? Demak, demokratik tartiblarni o'rnatishda muammolar ko'p.

Ma'naviy hayot sohalari o'zaro bog'liq. Bu erda ham jamiyat ma'naviy madaniyati ma'naviy hayotning asosi, degan ob'ektiv holat ustuvorlik qiladi, axloqiy, diniy, estetik, ilmiy hayotlar, ta'lim-tarbiya va ommaviy axborot tizimlari ma'naviy hayotning tarkibiy qismlaridir[6]. Ularning madaniy qismlari shu sohalarning asosi sifatida bir butun holda ma'naviy madaniyat deyiladi. Axloqiy demokratiya ma'naviy madaniyat tizimida ishlab chiqilsa-da, moddiy madaniyat, sotsial soha, siyosiy-huquqiy madaniyat tizimlarida amal qiladi[7]. Axloqiy madaniyat va undagi demokratik talablar ma'naviy madaniyatning boshqa tomonlari, masalan, ta'lim-tarbiya tizimida ham amal qiladi. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda yangi jamiyat qurilishi jarayonida milliy g'oyaning jamiyat ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatidagi ta'siri va ahamiyatini namoyon qilishi uchun keng imkoniyatlar paydo bo'ldi[8].

Jamiyat moddiy hayotining asosini moddiy madaniyat, xususan, xo'jalik madaniyati tashkil etib, uning normal rivojlanishi uchun ichida demokratik tartiblarning o'rnatilishiga bog'liq[9]. Shundagina korrelyasion-funksional qonunlardan biri – moddiy madaniyatning jamiyatning boshqa sohalari nisbatan moddiy asos qonunini bajarish to'laqonli ravishda yuz beradi. Demak, sotsial hayotning birinchi tarkibiy qismi insonlar bo'lib, ular o'rtasidagi munosabatlar boshqa sohalardagi bo'lgani kabi axloqiy demokratiyaga va so'ngra siyosiy demokratik tartiblarga bog'liq holda ketishi kerak. Shundagina korrelyasion-funksional qonunlardan insonlarning jamiyatning boshqa sohalari nisbatan sotsial asos qonunini bajarishi normal holda yuz beradi.

Demak, jamiyat siyosiy-huquqiy hayotlarining asosini jamiyat siyosiy va huquqiy madaniyatlari tashkil qilar ekan, davlat hokimiyati va huquqiy normalarning normal amal qilishi bu tizimda ham demokratik tartiblarning o'rnatilishiga bog'liq. Barcha qonunlar huquqiy bo'lishi kerak. Davlat boshqaruvi ham huquqiy bo'lishi lozim. Jamiyatning siyosiy va huquqiy madaniyatlari tizimlarida, harbiy tizimdan tashqari, to'liq saylov va tortishuv tamoyillariga o'tish zarur. Shundagina korrelyasion-funksional qonunlardan biri – jamiyat siyosiy-huquqiy madaniyatlarining boshqarish va tartibga solib turuvchilik qonunlari normal kechadi[10]. Jamiyat ma'naviy hayotining asosini jamiyat ma'naviy madaniyati tashkil etar ekan, uning ham normal amal qilishi va rivojlanishi unda o'rnatilgan demokratik tartiblarga bog'liqdir. Shundagina ma'naviy madaniyat ham korrelyasion-funksional qonunlardan biri – ma'naviy madaniyatning jamiyatning boshqa madaniy qismlari va umuman, jamiyatning boshqa sohalari nisbatan ma'naviy asos qonunini to'laqonli ravishda bajaradi.

XULOSA

Demak, bu tahlillardan quyidagi xulosalarni chiqaramiz:

1. Ijtimoiy borliqning markaziy qismini qonunlari ila madaniy borliq tashkil qilar ekan, uning tarkibiy qismlaridan biri – ma’naviy madaniyat ekan, ma’naviy madaniyatning o‘q ildizini esa ong tashkil etadi. Demak, ijtimoiy borliq o‘z ichiga kechagi ijtimoiy-tarixiy ongni ham oladi. SHunday ekan, ijtimoiy borliqning ijtimoiy ongga nisbatan belgilovchilik qonuni navbatdagi fikrlash-tafakkurga nisbatandir. Bu qonuniyat demokratik tafakkurga ham xosdir[11]. Bu holatdan demokratik munosabatlarni taqozo qiluvchi ijtimoiy borliqning demokratik tafakkurni belgilab kelishi nomli ijtimoiy xususiy qonun ham kelib chiqadi.

2. Demokratiya korrelyasion-funksional qonunlarning barchasida taqozo qilinadigan madaniy hodisa hisoblanadi. Korrelyasion-funksional qonunlar har bir demokratiya turlarining o‘rni va rollarini ko‘rsatib beradi.

3. Demokratiya to‘g‘risidagi g‘oyalar ham ma’naviy-madaniyat tizimida ijod qilinadi. Demokratiya to‘g‘risidagi g‘oyalarning korrelyasion funksional qonunlari orqali va ular tizimida hayotga tatbiq etilishi davlat – jamiyat – insonlar tizimi faolligi orqali yuz beradi.

4. Hozirda “Fuqarolik jamiyati asoslari” va “Demokratiya nazariyasi” kabi o‘quv kurslarini “jamiyat taraqqiyotining korrelyasion-funksional qonunlari va ular zamirida milliy g‘oya va demokratik o‘zgarishlar dialektikasining ahamiyati” nomli muhim qarashlar bilan to‘ldirish muhim nazariy ahamiyatga egadir. Axloqshunoslik fanini esa “axloqiy demokratiya” to‘g‘risidagi qarashlar bilan boyitish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Научная электронная библиотека. Актуальные аспекты устойчивого развития территорий Республики Узбекистан.// <http://elibrary.ru>

2. Государственно-частное партнерство: последовательность, поэтапность, результативность. <http://elibrary.ru>

3. Абдухолиқов С. Виждон эркинлиги: методология муаммолари. – Тошкент: Фан, 1997. –Б.157; Рустамбоев М.Х., Абдухолиқов С.О. Ҳуқуқ методологияси: тарих ва ҳуқуқни диалектик маданий тушуниш асослари. – Тошкент: ТДҲИ, 2005. – Б. 14.

4. Абдухолиқов С. Виждон эркинлиги: методология муаммолари. – Тошкент: Фан, 1997. –Б.160; Рустамбоев М.Х., Абдухолиқов С.О. Ҳуқуқ методологияси: тарих ва ҳуқуқни диалектик маданий тушуниш асослари. – Тошкент: ТДҲИ, 2005. – Б. 18.

5. Роберт А.Даль. Введение в экономическую демократию. – Москва: Наука- СП «ИКПА», 1991. – С.73.

6. РАХМАТУЛЛАЕВА А. ИСТОРИОГРАФИЯ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АМИРА ТЕМУРА В УЗБЕКИСТАНЕ. БЕСПЛАТНАЯ БИБЛИОТЕКА АВТОРЕФЕРАТОВ КАНДИДАТСКИХ И ДОКТОРСКИХ ДИССЕРТАЦИЙ. // [HTTP://NETESS.RU](http://NETESS.RU)

7. Антюшин С.С. Военная безопасность как фактор стабильности российского общества: Социально-философский анализ. диссертации и автореферата по ВАК РФ 09.00.11, доктор философских наук. 2005.

8. <http://bankrabort.com>

9. Мамашокиров С. Ўзбекистонда янги жамият куришнинг ғоявий-мафкуравий асослари. – Тошкент: ЎзМУ, 2004. – Б. 245.

10. Научная электронная библиотека. <http://elibrary.ru>

11. Антюшин С.С. Военная безопасность как фактор стабильности российского общества: Социально-философский анализ. диссертации и автореферата по ВАК РФ 09.00.11, доктор философских наук. 2005.

12. <http://bankrabort.com>

13. Абдухолиқов С. Ижтимоий борликнинг ижтимоий онги белгилаб келиши қонунининг икки концепсийси ва унинг виждон эркинлигини ўрганишдаги аҳамияти // унинг: Виждон эркинлиги: методология муаммолари. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 171-175.